

Egy balkáni szláv invázió emlékezete Isidorus Hispalensisnél és gót történelme hispániai folytatójánál

SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU

1. Számos modern írás, amely a szlávság korai történetét tárgyalja vagy érinti, hivatkozik sevillai Szent Izidor (Isidorus Hispalensis) egyik passzusára,¹ mint egy Balkán-félszigeti szláv betörés forrására. Ám az Isidorus névéhez kapcsolt információt szinte mindig filológiailag pontatlanul kezelik a szakemberek. S hasonlóképpen járnak el azzal a balkáni szláv betörést szintén említő anonim kútfővel is, amely nem egyéb, mint Isidorus *Historia Gothorum Wandalorum Sueborum* című művének 754 táján Hispaniában keletkezett folytatása (*Continuatio Hispana*).²

Máig vannak kutatók, akik Isidorus krónikájának (*Chronica maiora*) egy régebbi edícióját veszik kézbe,³ főleg a Migne-félet,⁴ holott Th. Mommsen 1894 évi kritikai kiadása⁵ óta minden korábbi szövegmegállapítás teljességgel elavultnak és nem egy helyt félrevezetőnek tekintendő. Az is előfordul, hogy valaki látszólag Mommsen textusára hivatkozik, ugyanakkor azonban ténylegesen elavult edíció szövegét veszi mondanivalója alapjául.⁶ Akad, aki a több mint egy évszázaddal Isidorus halála (636) után keletkezett anonim *Continuatio* szláv betörésről szóló infor-

1 ISIDORUS HISPALENSIS, *Chronica maiora* § 414a (annus mundi 5821).

2 *Continuatio Hispana* a. DCCLIV 8.

3 Lásd például: NYSTAZOPOULOU-PELEKIDOU, M.: *Les Slaves dans l'empire byzantin: The 17th International Byzantine Congress. Major Papers* (Publications Coordinator: G. VIKAN), New York – Washington 1986 347, 363; VASMER, M.: *Die Slaven in Griechenland*. Vorwort von H. DITTEN. Leipzig 1970 14; HERRMANN, E.: *Slawisch-germanische Beziehungen im südostdeutschen Raum von der spätantike bis zum Ungarnsturm*. Ein Quellenbuch mit Erläuterungen, München 1965 37 (a fejezetszámozás a Migne-féle kiadásé); BON, A.: *Le Péloponnès Byzantin jusqu'en 1204*, Paris 1951 36; CHARANIS, P.: *Graecia in Isidore of Seville*. In: *Byzantinische Zeitschrift* 64 (1971) 22. (a következő műre hivatkozva: JENKINS, R.: *Byzantium and Byzantinism*. University of Cincinnati 1963 24.); STRATOS a lejjebb a 19. jegyzetben idézett helyen.

4 *Patrologiae cursus completus ... accurante J.-P. MIGNE ... Patrologiae Latinae tomus LXXXIII.*, Paris 1850 1017–1058.

5 *Chronica minor* saec. IV. V. VI. VII. Edidit Th. MOMMSEN. II. (*Monumenta Germaniae historica. Auctores antiquissimi XI.*), Berolini 1894 (Nachdruck: München 1981), 391–423 (előszó), 424–488 (szövegközlés kritikai apparátussal) (a továbbiakban: MOMMSEN).

6 Lásd például: LEMERLE, P.: *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans II. Commentaire*. Paris 1981 91; BARISIC, F.: *Cuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvori*. Beograd 1953 91, 149 vö. 95.

mációját magának a tudós sevillai püspöknek tulajdonítja.⁷ Találkozunk az-
 zal is, hogy valaki Hérakleios tizenhatodik uralkodási évét (*sexum decimum*
 ... *imperii annum*) mintha 615-tel azonosítaná, negyedik uralkodási évét
 pedig (*anno imperii ... quarto*) 615 – 616-tal,⁸ holott Hérakleios 610 okt. 5-
 én lépett trónra.⁹ Kevésbé zűrzavaros, de szintén elhibázott Hérakleios ne-
 gyedik esztendejének a 613-as polgári évvel való azonosítása,¹⁰ holott annak
 lényegesen nagyobb hányada (több mint háromnegyede!) 614-re esett. Nem
 példátlan a *Continuatio* híradásának teljes figyelmen kívül hagyása¹¹ és pedig
 indokolás nélkül. Végül olvashatunk a két forráshelyet egyébként korrekttől
 értelmező véleményt is, amelynek azonban hiányossága, hogy a kronológia
 problémájának a megoldását meg sem kísérli.¹² Ennyi és ilyen sokféle hibás
 vagy legalábbis nem teljes interpretáció után talán nem indokolatlan újra
 vizsgálat alá venni a szövegeket.

7 WALDMÜLLER, L. (*Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert. Die Slawen zwischen Byzanz und Abendland. Amsterdam 1976 255*) először a valóban Isidorustól származó híradást idézi korrekt értelmezéssel; aztán azonban azt állítja, hogy ugyanaz az auctor („derselbe Autor,” tehát Isidorus) más helyt egy hasonló utalást hoz („einen ähnlichen Hinweis bringt”), nem veszi észre, hogy az utóbbi passzus nem ugyanattól az auctortól, hanem egy másik ismeretlen nevű (több mint egy századdal későbbi) szerzőtől való. – ANGELOV, D. (*Die Entstehung des bulgarischen Volkes. Berlin 1980 57*) ISIDORUS „*Historia Gothorum Wandalorum Sueborum*” című műve részének tekinti azt, ami a valóságban e munka száz évnél később íródott folytatásában áll. – PETROV, P.: (*Istorija na Balgarija v 12 toma II. Parva Balgarska darzava. Sofija 1981 86*) nemcsak ISIDORUS és a névtelen continuator közt nem tesz különbséget, hanem ISIDORUS két műve, a *Chronica maiora* és a *Historia Gothorum Wandalorum Sueborum* között sem.

8 Talán(?) így értendő WEITHMANN, M. W.: *Die slavische Bevölkerung auf der griechischen Halbinsel. München 1978 110 297*. A megfogalmazás persze homályos, nem biztosan értelmezhető; az azonban egészen biztos, hogy WEITHMANN nem veszi észre, miszerint ISIDORUS krónikájának 414a paragrafusához (amely a 16. uralkodási évet említi) nem az 5813-as, hanem az 5821-es (vagy 5820-as) világév (*annus mundi*) tartozik a kéziratokban, miként ezt MOMMSEN 488. oldalán a táblázat világosan mutatja.

9 GRUMEL, V.: *I a chronologie. (Traité d'études byzantines I.) Paris 1958 356*.

10 Így VOJNOV, M.: *Fontes Latini historiae Bulgariae. I. Serdicae 1958 384*; ANGELOV i. m. (feljebb 7. jegyzet) 57.

11 FRITZE, W. H.: *Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung. In: Zeitschrift für Ostforschung 28 (1979) 517*; GRAFENAUER, B.: *Nekaj vprasanj iz dobe naseljevanja juznih Slovanov. In: Zgodovinski Casopis 5 (1950) 76*; KULAKOVSKIJ, Ju.: *Istorija Vizantii III. London, 1973. 52.*; OBOLENSKY, D.: *Cambridge Medieval History. IV 1. Cambridge 1966 482*.

12 Így DITTEN, H.: *Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen. In: Byzanz im 7. Jahrhundert. (Berliner Byzantinische Arbeiten. Bd. 48.) Berlin 1978 96*.

A következő eszme-futtatás szerény célkitűzése világosan megmutatni, mi az, ami Isidorus *Graecia* szláv inváziójáról szóló híradásából biztosan kiolvasható, s mi az, ami ezzel a híradással több-kevesebb valószínűséggel kapcsolatba hozható.¹³

2. A nagyszámú kódex, amelyet Mommsen az Isidorus-féle krónika (*Chronica maiora*) szövegének megállapításához kollacionált, két egymástól világosan elkülönülő csoportot alkot; ezek Mommsen előszavának a terminológiájával élve az *ordo prior* és az *ordo posterior*.¹⁴ Az első csoport kéziratai elsősorban többségükben Sisebutust (612–621), a második csoportéi Suinthilanust (621–632) említik, mint a nyugati gótok királyát a krónika megírásának a befejezésekor.¹⁵ Ebből nyilvánvalóan kitetszik, hogy Isidorus életében (meghalt 636-ban) egy első, majd később egy második kiadás is megjelent. Egyéb adatok (a krónikában fellelhető legkésőbbi évek, illetve datálható események) pedig azt mutatják, hogy az első redakció 615-re, a második 624–626 tájára tehető.¹⁶

A bennünket itt foglalkoztató szláv betörésről valójában kizárólag a második kiadás szól.¹⁷ Ám a Migne-féle *Patrologia Latina* nyolcvanharmadik kötetében olvasható szövegközlés nem különíti el a krónika első és második redakcióját;¹⁸ ezért hiszik (tévesen!) a Mignenél lenyomatott textus használói, hogy Isidorus *Graecia* szláv előzönlését 615-re (a krónika első kiadásának záró esztendejére) tette,¹⁹ ami azonban a Mommsen által tisztázott kézirati hagyomány tényleges vallomása szerint teljességgel valótlan.

Isidorus krónikájának a margóján (tehát nem a szöveg mondatfűzésébe ágyazva) folyamatosan jelezte, hogy az egymást követő római, illetve bizánci császárok a világ teremtésétől (i.e. 5200-tól) számítva hanyadik évig ural-

13 Egy-két ponton jelen tanulmány mást, illetve többet mond, mint e tárgykört érintő korábbi írásaim: Az avar történelem forrásai IX. Az első avar kaganatus hatalmas csúcsán. In: *Archaeologiai Értesítő*. 113 (1986) 97-98; Die Nachricht des Isidorus Hispalensis und des spanischen Fortsetzers seiner „Historia“ über einen Slaweneinfall in Griechenland. In: *Szlávok-Protobulgárok-Bizánc. Slavjanite-Prabalgárite-Vizantija* (= Hungaro-Bulgarica II.). Szeged 1986 51–61.

14 MOMMSEN i. m. 396–408.

15 ISIDORUS HISPALIENSIS: *Chronica* § 417, 417a, 417b (p. 480 ed. MOMMSEN). Vö. §414, 414a, 414b (p. 479 ed. MOMMSEN); lásd még Mommsen 488 oldalán a megfelelő világvégre vonatkozó adatokat a kódexekben.

16 MOMMSEN 407–410, 422–423; JIRECEK, K. – RADONIC, J.: *Istorija Srba I*. Beograd 1952 55.

17 ISIDORUS: *Chronica* § 414a (MOMMSEN i. m. 479., 488.)

18 MIGNE i. m. 83. col. 1056. (feljebb 4. jegyzet.)

19 Jellegzetes példája ennek az eljárásnak STRATOS, A. N.: *Byzantium in the Seventh Century I*. Amsterdam 1968 119, 416. Bár MOMMSEN kiadására hivatkozik, lényegében mégis ugyanúgy banik ISIDORUS datálásával, mint STRATOS, LEMERIE, P.: *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans II*. *Commentaire*. Paris 1981 91; az mindenesetre többet LEMERIE-nél, hogy ő a *Continuatio Hispana* datálására is tekintettel van.

kodtak.²⁰ A szövegben pedig azt tüntette fel első mondatként, hogy uralmuk hány évig tartott. (Ezt követte a korokban történt főbb események ismertetése.) Az anyagelrendezés eme sémájától némileg eltért Herakleios (Heraclius) korszakának a megtárgyalása, akinek az uralma csak Isidorus halála (636) után fejeződött be (641-ben). Itt tehát a teljes uralkodási idő helyett a krónika lezárásáig terjedő esztendőkre utaló számadatok állnak (mások az első és ismét mások a második kiadásban). Az első kiadásnál az *annus mundi 5813*,²¹ a második kiadásnál ugyanez *5821* (illetve *varia lectio: 5820*).²² Az első mondat pedig az *ordo prior* kézírataiban (414 Mommsennél) a szlávok említése nélkül(!) így szól: *Eraclius dehinc quintum agit annum imperii*. Csak az *ordo posterior* kódexekének első mondata (Mommsennél § 414a) említi a szlávokat is így: *Eraclius dehinc sextum decimum agit imperii annum. cuius initio Sclavi Graeciam Romanis tulerunt, Persiam et Aegyptum plurimasque provincias*.²³

Egyiptomot a perzsák a 616–618-619 években foglalták²⁴ el, Szíriát viszont már 611–614 folyamán megszállták.²⁵ A *cuius* névmás tehát semmiképpen sem vonatkozhat Hérakleios tizenhatodik uralkodási évére (625 okt. 5 – 626 okt. 4), hanem általában császári uralmára, a szövegben az *imperium* főnévre. Mivel a kútfő szerint a három esemény, *Graecia*, *Syria* és *Aegyptus* ellenség kezére kerülése egyként az uralkodás kezdetén (*initio*) zajlott le, Sevilla püspökének a híradásából csak annyi vehető ki, hogy ő a kérdéses balkáni szláv inváziót nagyjából Hérakleios kormányzása első évtizedére (610–620) datálандónak tudta.²⁶

20 A világevek kézírati variánsait MOMMSEN nem az általános kritikai apparátusban, hanem a 482–488. oldalakon álló külön táblázatban („Varia lectio ad annos mundi”) adja, ám ennek Hérakleiosszal kapcsolatos adatait ignorálják az ISIDORUST citáló kutatók; lásd pl. feljebb a 9. jegyzetet. Az isidorusi krónika világeveit is feltüntető összeállítás található MOMMSEN i. m. 245–251 oldalain. – MOMMSEN i. m. 424: „Annos mundi, quibus Isidorus utitur, adscivit ut reliqua omnia ex chronicis Hieronymi.” HIERONYMUS szerint a világ teremtésének éve i. e. 5200; lásd erről GRUMEL, V.: *La chronologie* (Traité d’Études Byzantines I.) Paris 1958 219.

21 MOMMSEN 479, 488.

22 MOMMSEN 488.

23 MOMMSEN 479.

24 BUTLER, A. J. – FRASER, P. M.: *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*. Oxford 1978 XXXVII 69–92, 498–507; STRATOS i. h. 113–114.

25 DITTEN, H.: *Byzanz im 7. Jahrhundert*. (Berliner Byzantinische Arbeiten. 48.) Berlin 1978 311; STRATOS i. h. 104–110.

26 A forráshelynek ezt az egyedül elfogadható interpretációját adja például ENSSLIN, W.: *Slaveneinfälle*. In: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung von G. WISSOWA III a. Stuttgart 1927 704; WALDMÜLLER i. m. 255.

A kérdés már most az, vajon az itt szóban forgó szláv betörés kizárólag Isidorus krónikájából ismert esemény-e, vagy pedig maradt fenn más kútfő is, amely erről vall. A válasz, ha nem is egzakt bizonyossággal, de a biztosat megközelítő mérvű valószínűséggel így szólhat: van a kezünkben másik releváns forrás is, a *Continuatio Hispana* 8. fejezete.²⁷

3. Isidorus gót-vandál-szvév történetének a hispaniai folytatója egyben a nagy sevillai püspök történeti műveinek jó ismerője is volt. Minthogy a *folytatást* Hérakleios trónra kerülésével kezdte,²⁸ a *continuatio* néhány híradása tartalmi egyezést mutat ugyancsak Hérakleios koráról szóló isidorusi passzusokkal. Ehhez jön néhol messzemenő nyelvi egyezés Izidor és folytatója között.²⁹ Így első pillantásra az a gondolat vetődik fel, hogy a *Continuatio* egyik forrása Isidorus volt a szlávokról szóló híradás esetében; ezt egészíthette ki egy másik kútfő, amelyből az Isidorusnál hiányzó évmegjelölést vette a *folytató*. Ám az adott esetben egy másik lehetőség is kínálkozik.

Isidorus gyakorlata az volt mind krónikájában, mind a gótok, vandálok és szvévek történetében, hogy a kronológiai vázat adó uralkodók (bizánci császárok, gót királyok stb.) uralmának idejét évszamszerűen rögzítette; viszont az egyes uralkodók korán belül az események esztendejét általában nem tüntette fel. Nem tüntette fel akkor sem, ha a kútfő, amelyből adatát vette, egyértelmű évre szóló datálást tartalmazott. Bőséges bizonyíték minderre Isidorusnak az a nagyszámú közlése, amelynek (Mommsen kiadásában a margón regisztrált) forrása Iohannes Biclarenis, Victor Tonnennensis és Prosper krónikája.³⁰ Ezek a szerzők ugyanis következetesen esztendőkhöz kötvé tüntetik fel az eseményeket,³¹ ám Isidorus az ilyen időmeghatározást rendszeresen elhagyva veszi át híradásait. Így nagyon valószínű, hogy az Isidorus-féle *Historia Gothorum* hispaniai folytatója ugyanabból a forrásból merített a Hérakleios korabeli szláv invázióról szólva, amelyet Isidorus is használt;³² csak míg a sevillai püspök szokásának megfelelően az évszám-

27 MOMMSEN i. m. 337. 13–15.

28 MOMMSEN i. m. 334. 23–24.

29 Tartalmi és egyben nyelvi egyezés: *Continuatio Hispana* 18 fin. ~ ISIDORUS: Chron. 416b (MOMMSEN i. m. 340. 480.). – Csak nyelvi egyezés: *Continuatio* 17 fin. ~ ISIDORUS: Chron. 319 (MOMMSEN i. m. 340. 464.). – Csak tartalmi egyezés: ISIDORUS Hist. Goth. 60. 61. ~ *Continuatio* 15 fin. ~ ISIDORUS Chron. 415. 416 (MOMMSEN i. m.: 291. 339. 479–480.)

30 MOMMSEN i. m. 277–278. 286–290. 469–478.

31 MOMMSEN i. m. 184–206. (Victor Tonnennensis). 211–220 (Iohannes Biclarenis). – *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII.* Editio Th. MOMMSEN I. (Monumenta Germaniae historica. Auctores antiquissimi. IX.) Berolini 1892 (Nachdruck: München 1981) 410–485. (Prosper Tiro).

32 MOMMSEN i. m. 325–326 egy összeállítást ad a *Continuatio Hispana* megfogható forrásairól. Nem kétséges azonban, hogy az itt felsoroltakon kívül más írásokba is betekintetett a continuator (akinek legfőbb előképét a 741-ig terjedő „*Continuatio*

megjelölést elhagyta, addig a névtelen continuator az esztendő megtartásával együtt írta át a számunkra elveszett kútfőrészletet eként: *Huius (sc. Eraclii) temporibus, in era DCLIII, anno imperii eius quarto, Sclavi Graeciam occupant.*³³

Akárhonnán vette a continuator a maga híradását (én mindenesetre a másodikként említett feltevést, Isidorus és folytatója részéről egyazon kútfő használatát vélem valószínűbbnek), egy ponton biztosan többet tudunk meg tőle, mint Isidorustól. Az utóbb említett szerző szövegéből, láttuk, csak annyi volt kiolvasható, hogy Hérakleios uralmának első évtizedére (610–620) tehető a szláv invázió. A *Continuatio Hispana* ezzel szemben évszámot is ad: Hérakleios császár negyedik uralkodási esztendejét (613 okt. 5 – 614 okt. 4 614-et polgári évet),³⁴ illetőleg a hispaniai éra³⁵ 653. esztendejét (a 615-ös polgári évet). Az utóbbi római száma DCLIII hihetőleg másolási hiba DCLII helyett, aminek a korrigálásával 614-es kapjuk, mint *Graecia* szláv előzönlésének az időpontját. *Graecia* pedig (hogy az időmeghatározás után a helymeghatározást is megpróbáljuk pontosítani) Isidorusnál (s hihetőleg írói környezetében is) nemcsak a szó szűkebb értelmében vett klasszikus Hellast jelölte, hanem alkalomadtán a késői császárkor Illyricum elnevezésű tartományegüttesének (praefecturájának) a jó részét is (*Illyricum autem generaliter omnis Graecia est*, írja egy helyt Sevilla tudós püspöke).³⁶

4. Amely forráshelyek még Isidorusnak és folytatójának eddig megbeszélt passzusaihoz, a 614 évi szláv invázióról szóló híradásokhoz kapcsolhatók, azokkal nem kell itt részletesebben foglalkoznunk. Igaz P. Lemerle a most megtárgyalt két kútfő téves értelmezésével jutott a 614-es datáláshoz; ám a többi ebbe az összefüggésbe vonható forráshelyet³⁷ mesterien dolgozta

---

Byzantia Arabica” jelentette; ez utóbbit a *Continuatio Hispana*val párhuzamosan nyomtatja le MOMMSEN).

33 *Continuatio Hispana* 8 (MOMMSEN i. m. 337. 13–15.)

34 Lásd feljebb a 9. jegyzetet.

35 GRUMEL i. m. 218. így határozza meg a hispaniai érat: Elle se calcule à partir du 1er janvier 38 av. J. C.

36 ISIDORUS: *Eymologiae sive Origines*. XIV. 4., 7. Vö. CHARANIS, P.: *Graecia in Isidore of Seville*. In: *Byzantinische Zeitschrift* 64 (1971) 22–25.

37 Az egyiptomi Nikiu város püspöke, Iohannes (109. 18) hírt ad a Thessaloniken kívüli összes (balkáni?) területek ellenséges dúlásáról (CHARLES, R. H.: *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu Translated from Zotenberg's Ethiopic Text*, Oxford 1916 175–6). Véleményem szerint ez a híradás inkább 609-re (vagy 610-re) vonatkozhat, semmint 614 tájára, miként LEMERLE (i. h. 91-2.) gondolja. A kérdéses passzus ugyanis olyan szövegösszefüggésben áll, amely elsősorban Phokas császár bukásának előzményeihez kapcsolódik, s Phokas bukásának ideje 610. okt. 5. Az az érvelés, miszerint Phokas uralma (602–610) idején a Balkán avar-szláv részről történő támadása szünetelt, nem egészen meggyőző. Maurikios halála után Thrákia is ott szerepel azok közt a

fel a *Miracula Sancti Demetrii* II 1. fejezetének a történeti kommentárjában.³⁸ Georgios Pisidés Hérakleios császárt dicsőítő epikus panegyricusában (*Heraclias II 66-82*)³⁹ utalt arra, hogy a költemény hőse a belső bajnak (azaz Phokas zsarnokságának) a felszámolása után mindjárt külső ellenségekkel kényszerült szembenézni s ezek közt ott voltak az előtörő szlávok is. Szent Demeter csodái (anonim szerzőtől származó) második könyvének első fejezete pedig eleven képet festett az Illyricum majd minden provinciáját családostul vándorolva előzőnlő, szárazon és vízen egyként támadó szláv törzsekről, amelyek csak Thessaloniké városát nem tudták elfoglalni, de körös-körül mindenütt megvetették a lábukat.⁴⁰ A hagiografikus írás thessalonikéi szerzője a közelről érintett ember közvetlenségével részletezi azt a balkáni eseményt, amelyet az ezer kilométernél távolabb élő hispániai írástudó egyetlen szófukar mondatba foglal: *Sclavi Graeciam Romanis tulerunt.*

---

tartományok közt, amelyet ellenség pusztít; lásd az erre valló forrásokat az Archaeologiai Értesítő 113 (1986) 86–88. oldalain (a 13. jegyzet idézte cikkemben).

38 LEMERLE i. h. 83–93.

39 Giorgio di Pisidia: Poemi. I. Panegirici epici. Edizione critica, traduzione e commento a cura di A. PERTUSI. Etrai 1960 209, 245–255, 272.

40 LEMERLE i.m. I. Le texte (Paris 1979) 169–179., vö. 180, 184-5.; Archaeologiai Értesítő 113 (1986) 99–101.